

УДК 821.161.2-93.09]-054.7

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-3(326)-117-125

Варданян Марина Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету іноземних мов
Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг,
Україна.

maryna.vardanian@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1220-7530>

**«ПРО ЩО НЕ МОВЧАТЬ ДИТЯЧІ ГОЛОСИ?»:
ПРОБЛЕМАТИКА «НЕБЕЗПЕЧНОГО» В УКРАЇНСЬКІЙ
ЕМІГРАЦІЙНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА**

Чи варто відтворювати образи «небезпечного» у літературі, адресованій юному читачу? Таке переформульоване питання дотепер є дискусійним у колі науковців, психологів, письменників, освітян і навіть політиків. Серед головних аргументів «проти» – це те, що такі твори можуть травмувати психіку дитини. Як наслідок, у навчальних програмах із літератури переважно оминаються «непрості» для дитячого сприйняття теми, зокрема смерть, геноцид, насилля тощо. Проте, однозначно, сучасна українська наука рухається в напрямку світових літературознавчих практик, де дискусії навколо доцільності / недоцільності відображення «трагічних» тем у дитячій літературі переросли в обговорення того, як краще зобразити те «жахливе» чи «небезпечне», що може оточувати дитину в повсякденному житті, тим самим, створюючи моделі поведінки, відкриваючи культурні сенси чи ідентифікації.

Власне у світовій дитячій літературі вже давно зняті табу на будь-які теми для обговорення з юнню. Як приклад, наведемо кілька книг для дітей та юнацтва, які викликають у старшого покоління або прихований шок, або заперечення. Це – «Про малого крота, який хотів дізнатися, хто наклав йому на голову» Венера Гольцварта і Вольфа Ерльбруха, «Велика книжка. Історії для дітей» Франца Голера і Ніколауса Гайдельбаха, «Джейн, лисиця і я» Фанні Брітт та Ізабель Арсено, у яких у доступній для дитячої та підліткової аудиторії формі піднімаються різноманітні морально-етичні проблеми. Значної популярності набула книга сучасної італійської письменниці Анджели Нанетті «Мій дідусь був черешнею», у якій порушується проблема смерті як невід'ємної частини життя.

Як не парадоксально, але все більше здобувають актуальності і такі твори, де осмислюються національні трагедії, питання геноциду, окупації, терору. У книзі Дженіфер Елвгрін «Місто шепоту» (2014) події відбуваються за часів Другої світової війни, а її учасниками стають діти.

Тут йдеться про солідарність і героїзм звичайних людей, зокрема і дітей. В іншій книзі на цю тему – польського письменника Марціна Щигельського «Ковчег часу» (2016) – засуджується пасивність, байдужість до «чужої» трагедії. У ній митець закликає молодь враховувати помилки минулого аби уникнути їх у майбутньому.

Як можемо це бачити, на тему смерті та життя з'являються книги і сучасних українських письменників, серед них – Галини Кирпи «Мій тато став зіркою» (2015). У книзі для дітей молодшого віку в зворушливій формі розповідається про загибель батька головної героїні під час подій Революції Гідності в Україні. А про втрату маленьким хлопчиком свого друга, песика на прізвисько Плутон, та про наповнення життя новим смыслом йдеться в однойменному оповіданні Валентини Вздольської (2016). Провокаційною для сучасного українського читача стала і книга Л. Денисенко «Майя та її мами» (2017).

Тож розуміння та інтерпретація «непростих» тем у дитячій літературі є спробою авторів творів та літературознавців надати дитині голосу, як способу привернути увагу до низки суспільних проблем. У цьому контексті в цій розвідці прагнемо розглянути дитячу літературу українських емігрантів ХХ століття, що й дотепер маловідома українському читачу. Проте її актуальність зумовлена тим, що в цих творах проблема немовчання дитячих голосів прочитується насамперед під кутом іншості, якою в ній виступає власне культурна ідентичність.

Частина з озвучених у цій статті положень висвітлені в монографії «Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі» (Варданян, 2018). Але осмислення проблематики «небезпечного» в дитячій літературі українських письменників-емігрантів ХХ століття через герменевтичний метод, зокрема виокремлення в художніх творах інтерпретаційних моделей надання дитині голосу, у цій розвідці здійснюється вперше. В основі інтерпретації художніх текстів письменників-емігрантів, що розглядаються в цій статті, Левінасова етична ідея відповідальності за іншого (Левінас, 1999).

Розглядаючи відповідальність як відповідальність за Іншого, видатний філософ сучасності Е. Левінас стверджував, що «...в ім'я відповідальності за іншого, милосердя, доброти, до якої закликає обличчя іншого, урухомлюється весь дискурс справедливості, якими би не були обмеження й суворість *drogalex*, які приведуть їх до нескінченного благодіяння щодо іншого» (Левінас, 1999, с. 262).

В осмисленні тогочасних суспільних процесів українських письменників-емігрантів вело не лише прийняття інакшої ідентичності, мови, культури, звичаїв іншого, а й відчуття особистої відповідальності за дітей, які зазнали недолі після Другої світової війни, розсіявшись у різних країнах світу. Тим самим, митці у своїх художніх творах через дитячі голоси реалізували діалог про толерантність, терпіння,

милосердя, а також піднімали питання окупації, нетерпіння до інших культур та національної самобутності.

В українській еміграційній літературі для дітей та юнацтва відтворення різних моделей надання дитині голосу зумовлено кількома чинниками. Насамперед, зовнішнім чинником до того була сама дійсність ХХ століття. Оскільки, з одного боку, на материковій Україні (етнічній території), що на той час перебувала у складі Радянського Союзу, через літературу формувалася «совєтська ідентичність» й тип нової людини, натомість українське піддавалося табу, національне пригнічувалося, а самі письменники-емігранти були під заборonoю; з іншого боку, саме міжкультурне середовище таких країн як США, Канада, Австралія, Німеччина, у якому перебували вигнанці з України, породжувало інтенції про самоствердження культурної ідентичності українців в зарубіжних країнах. Адже в еміграції опинилися й діти, які мали пристосуватися до нових умов, і в той же час зберегти пам'ять про рідний край, свою Батьківщину. Внутрішній чинник зумовлений прагненням покоління вигнанців не втрати зв'язок із Україною та віра на повернення українських дітей до неї задля розбудови української держави.

Проблематика «небезпечного» у творах для дітей та юнацтва письменників-емігрантів ХХ століття відкривалася через викриття як духовних втрат (асиміляція, денаціоналізація), так і фізичного винищення (геноцид, окупація, тоталітарні режими). Отож, діти в цих творах мають голос тому, що це спосіб привернути увагу як до власне дитячої індивідуальності, так і проблем, пов'язаних із культурною приналежністю, а також тих питань, на які накладені табу й замовчувані у світі – геноцид українців тоталітарною системою, жертвами якого ставали тисячі дітей в Україні. У такий спосіб через дитячу індивідуальність письменники-емігранти робили акценти на культурній іншості: від гри, в основі якої українські традиції та фольклор, та вірувань й релігійно-християнських дійств до осмислення складних проблем про війну, еміграцію, голод.

Через дитячі голоси письменники прагнули зафіксувати у світі право українців на культурну іншість (колективну пам'ять, історію, ідентичність, мову) як на своїй етнічній території, так і за її межами, руйнуючи усталені канони про українську націю як меншовартісну, та знімаючи табу на питання з трагічних сторінок її історії.

З огляду на це в літературі діаспори можна виокремити кілька видів використання дитячого голосу, що становлять герменевтичне ціле:

(1) *Голос як виклик спогляданню.*

Такий тип використання дитячого голосу притаманний психологічним оповіданням В. Винниченка, який з 1920-х років мешкав у Франції. У своїй збірці оповідань «Намисто» він презентує психологічні типи дітей, які бунтують проти тогочасної соціальної дійсності з її бідністю, наймицтво, експлуатацією дитячої праці,

соціальною нерівністю та жорстоким ставленням до дитини, що мали місце в українській дійсності на початку XX століття, коли Україна перебувала в складі Російської імперії. Такі національні та антиколоніальні позиції тематики збірки оповідань В. Винниченка окреслили свого часу видавці з української діаспори: «З цих майстерно написаних оповідань наші сучасні читачі довідаються про невідоме їм життя, побут, звичаї, настрої, характери і прагнення українських дітей, підлітків та навіть юнаків, що виростили в давні часи старої Російської імперії, яка поневолювала більшу частину української території» (Винниченко, 1976, с. 4).

У своїх оповіданнях В. Винниченко надає маленьким героям голосу, з одного боку, аби ідентифікувати дитячу індивідуальність, а з іншого – аби привернути увагу до необхідних змін, що потребувала тогочасна дійсність. Тому «небезпечне» тут пов'язане з викриттям тієї соціальної дійсності, у якій дитина не має належного місця як повноцінна особистість, що пригнічується дорослим.

Цикл В. Винниченка «Намисто» є своєрідним герменевтичним нанизуванням історій колоніального гноблення українців, через відображення яких автор ніби прагне підвести до розуміння, що Україна потребувала змін, а найбільше – діти – майбутнє української нації.

Україна на початку століття як тло соціальних контрастів подається в оповіданні «Ой випила, вихилила...». Тут автор зображує не лише дітей міської бідноти, яким симпатизує. З іронією В. Винниченко розкриває образ генерала: «...такий товстелезний, круглий та куций, чиста тобі біла цибулина по стежці котиться» (Винниченко, 1989, с. 74). І якщо головна героїня, восьмирічна Ланка, рано подорослішала, адже має важко працювати аби допомогти хворій матері, та навіть іде на ризик заради неї, то панські діти подаються в письменника контрастом: «Панські діти обручки котять, м'ячиками перекидаються, усі такі біленькі, чистенькі, в черевичках гарненьких. Коло них няні та мами, бережуть їх, щоб не впало котре, щоб носика свого делікатного не розбило» (Винниченко, 1989, с. 77). У такий спосіб митець підводить до думки, що всі діти рівні, однаковою мірою мають право на дитинство, розваги, турботу, любов від своїх рідних.

В іншому творі В. Винниченка «За Сибіром сонце сходить...» через образ степу автор відображає як сподівання головних героїв Михася та Гаврика, так і відкриває зовнішній світ очима дитини: «Щодня по обіді, вернувшись зі школи, вони ходили до Болгарської церкви, вилазили на дзвіницю й дивилися в синю, далеку-далекую далечінь за різними. Правда, Болгарська церква стояла внизу коло річки, та проте з дзвіниці було добре видно різниці, а за ними оту таємну смугу степу» (Винниченко, 1989, с. 254). Тут степ як невідоме, Дике Поле, пов'язується з прагненнями хлопців до самоствердження, засвідчуючи риси нескореності та неприйняття насилля.

Зображення світу очима дитини, пізнання нею життя через гру, ризиковані чи межові ситуації, різні вияви бунту – це своєрідні моделі надання дитині голосу як виклику пасивному спогляданню. Зокрема, бідність, злидні, а також важкий морально-психологічний клімат у сім'ї спричинюють протест хлопців Михася і Гаврика з оповідання «За Сибіром сонце сходить...», які тікають із дому. В іншому оповіданні «Та немає гірш нікому...» попри неминуче покарання ліцеїст Льоня захищає пам'ять про свою матір та приятелює з сиротою наймитом Сашком, виступаючи в такий спосіб проти наклепів та заборон лихих дядька і тітки. А в оповіданні «Гей, ти, бочечко...» сироти чередники Семен Гудзь і Семен Комар лише об'єднавшись змогли протистояти пану. У такий спосіб В. Винниченко не лише артикулює важливі питання на рівні стосунків у родині, у системі освіти та соціальної нерівності загалом, а й розкриває дитячі мрії про свободу, щастя, благородство, справедливість. Такі інтенції автора близькі до позицій митців світової літератури, зокрема Ч. Діккенса («Олівер Твіст»), А. Ліндгрена («Пеппі Довгапанчоха») та інших.

(2) *Голос як опір мовчазній більшості.*

З цим другим типом дитячих образів ми пов'язуємо художні вирішення у творах для дітей та юнацтва «жахливих» тем, що стосуються трагічних сторінок як світової історії, так і власне національних. Це теми Другої світової війни, окупації України та геноциду українців сталінським режимом, що отримав назву «Голодомор-33». І якщо перша тема в дитячій літературі ХХ століття в Радянській Україні розкривалася в героїко-патріотичному ключі, де діти були позбавлені голосу, а їхні образи подавалися тенденційно та схематизовано, то дві інших цілком замовчувалися.

Противагою мовчазній більшості стали наративи дитячих персонажів в українській еміграційній літературі, зокрема Ольги Мак «Каміння під косою», Лесі Бризгун-Шанти «Чорні хмари над золотистим полем», Б.-Б. Федчука «Ганя», О. Цегельської «Петрусєва повість», Марії Дмитренко «Михайлик». Типажі страждальних образів – відтворюють голоси дітей, що наповнені емоціями жаху, відчаю, розпуки.

У воєнній картині світу дитина зображена на пограниччі життя – смерті. Чи то Європа, чи окупована Україна – дитина змагається за свою долю, своє призначення, ідентичність. Серед типажів образів дітей – це сироти і біженці. Доволі трагічно-реалістично відобразив проблему сирітства у своїй поезії В. Гренджа-Донський. Війна забрала в дитини і матір, і батька, тому дитинство дівчинки змарноване. Тут письменник засуджує людську байдужість та жорстокість до сироти, для якої єдиною втіхою стає ласкавий песик, але головний акцент автор робить на спустошеності внутрішнього світу маленької людини (Гренджа-Донський, 1947, арк.1):

*Із нею песик – друг єдиний,
що латку подає,
лиш він один її щоднини
не лає і не б'є.
Пасе сирітка гусенята,
жене їх на потік,
сумні у неї оченята,
сумний дитячий вік.*

Друга група персонажів – це такі, що кидають виклик дійсності та авторитетам, виявляючи у своєму опорі відвагу, гордість, самопожертву.

Зокрема, в оповіданні Івана Боднарчука «За Збруч» письменник виявляє голос дітей через непокору: попри ризик і небезпеку вони перетинають кордон, рятуючись від лещат тоталітарної машини. Наприкінці твору автор уводить національні та релігійні символи – розп'яття Христове, портрети Т. Шевченка й І. Франка, до яких врятовані діти моляться (Боднарчук, 1993, с. 26). Такий порятунок в Івана Боднарчука символізує не лише волю, а й збереження українськості, національних і релігійних традицій для майбутнього.

В аспекті національному – такі образи дітей є носіями колективної пам'яті, які збережуть своє та засвоять уроки пережитого, того світу, який зруйнували дорослі. Водночас в аспекті загальнолюдському – українські письменники-емігранти відтворювали як у боротьбі «титанів», «режимів», «світів», серед глобального – дитячий голос не чується. Тут автори проводять ідею відповідальності як перед «обличчям іншого», так і толерантності до культури іншого. Схожі сенси про терпимість та відповідальність актуалізовані в сучасній світовій літературі: Дж. Бойн «Хлопчик у смугастій піжамі», Дженіфер Елвгрін «Місто шепоту», Марцін Щигельський «Ковчег часу», Тірца Атар «Від війни плачуть».

У короткому висновку до цієї розвідки наголосимо, що в літературі для дітей та юнацтва українських письменників-емігрантів ХХ століття піднімаються актуальні для українського соціуму «непрості» питання, зокрема духовної втрати українськості й фізичного нищення нації, що викриваються у творах через образи дітей, головню, їх дві наративні моделі – «голос як виклик спогляданню» та «голос як опір мовчазній більшості». Проте обсяги однієї статті не дозволяють розкрити всі особливості означених моделей в перерахованих у ній (статті) низці творів, але в подальшій перспективі можуть стати основою для окремих студій. Адже питання культурної ідентичності поряд із терпимістю до Іншого є однією з духовних засад сучасного світу, як і тих незворотних процесів між глобальним і національним.

Список використаної літератури

1. Варданян М. В. *Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі*: монографія. Кривий Ріг: Видавництво «Діонат», 2018. 406 с. **2. Левінас Е.** *Між нами. Дослідження. Думки-про-іншого*. К.: Дух і літера. 1999. 312 с. **3. Винниченко В.** *Намисто*. Вінніпег, Канада: Видавнича Спілка Тризуб, 1976. 272 с. **4. Винниченко В.** *Намисто*. К.: Веселка, 1989. 380 с. **5. Гренджа-Донський В.** *Сирітка*. Центральний державний архів зарубіжної україніки. Ф. 13, оп. 3, справа 5. Арк. 1. **6. Боднарчук І.** *За Збруч*. Торонто: Фундація ім. Івана Боднарчука, 1993. С. 9 – 26.

References

1. Vardanian, M. (2018). *Svii – Chuzhyi v ukrainskii diasporonii literaturi dlia ditei ta yunatstva: natsionalna kontseptosfera, imaholohichni modeli* [The Self – the Other in the children's literature of the Ukrainian Diaspora: national sphere of concepts, imagological models]. Kryvyi Rih: Dionat [in Ukrainian]. **2. Levinas, E.** (1999). *Mizh namy. Doslidzhennia. Dumky-pro-inshoho* [Between us. Researches. Thought-about-another]. Kyiv: Spirit&Letter [in Ukrainian]. **3. Vynnychenko, V.** (1976). *Namysto* [The Necklace]. Vinnipeh, Kanada: Tryzub [in Ukrainian]. **4. Vynnychenko, V.** (1989). *Namysto* [The Necklace]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian]. **5. Hrendzha-Donskyi, V.** (n.d.). *Syritka* [The fatherless]. *Central State Archive of Ukrainian Diaspora* [in Ukrainian]. **6 Bodnarchuk, I.** (1993). *Za Zbruch* [For Zbruch]. Toronto: The foundation of Ivan Bodnarchuk [in Ukrainian].

Варданян М. В. «Про що не мовчать дитячі голоси?»: проблематика «небезпечного» в українській еміграційній літературі для дітей та юнацтва

У статті розглядаються твори для / про дітей, написані українськими письменниками за межами України у XX столітті. Через осмислення проблематики «небезпечного» у збірці оповідань В. Винниченка «Намисто», оповіданні Б.-Б. Федчук «Ганя», повістях Ольги Мак «Каміння під косою» та Л. Бризгун-Шанти «Чорні хмари над золотистим полем» тощо аналізуються два типи дитячих голосів.

Перший тип – голос як виклик спогляданню – визначено в оповіданнях збірки «Намисто» В. Винниченка, у якій діти бунтують проти соціальної дійсності з її бідністю, експлуатацією дитячої праці, соціальною нерівністю, що мали місце в українській дійсності, на той час колонії Російської імперії.

Другий тип – голос як опір мовчазній більшості – пов'язуємо з «жахливими» темами, що торкаються трагічних сторінок світової історії та власне національних, зокрема – окупація України в Другій світовій війні та геноцид українців сталінським режимом («Голодомор-33»).

Противагою мовчазній більшості стали наративи дитячих персонажів в українській еміграційній літературі (Ольга Мак, Л. Брызгун-Шанта, Б.-Б. Федчук, О. Цегельська).

Розуміння та інтерпретація «непростих» тем у дитячій літературі є спробою авторів творів надати дитині голосу, як способу привернути увагу до низки суспільних проблем. Проблема немовчання дитячих голосів прочитується насамперед під кутом іншості, якою в ній виступає власне культурна ідентичність. У літературі для дітей та юнацтва українських письменників-емігрантів ХХ століття піднімаються актуальні для українського соціуму «непрості» питання, зокрема духовної втрати українськості й фізичного нищення нації.

Ключові слова: дитяча література, українська діаспора, культурна ідентичність, дитячі голоси, відповідальність за іншого.

Варданян М. В. «О чем не молчат детские голоса?»: проблематика «опасного» в литературе для детей и юношества украинских писателей-эмигрантов

В статье рассматриваются произведения для / про детей украинских писателей, проживавших за пределами Украины в ХХ веке. Через осмысление проблематики «опасного» в сборнике рассказов В. Винниченко «Ожерелье», рассказе Б.-Б. Федчука «Аня», повестях Ольги Мак «Камни под косою», Л. Брызгун-Шанти «Черные тучи над золотистым полем» и др. анализируются два типа детских голосов.

Первый тип – голос как вызов созерцанию – определен в рассказах сборника «Ожерелье» В. Винниченко, в котором дети бунтуют против социальной действительности с ее бедностью, эксплуатацией детского труда, социальным неравенством, имевших место в украинской действительности, в бытность ее колонией Российской империи.

Второй тип – голос как сопротивление молчаливому большинству – связан с «ужасными» темами, касающимися трагических страниц мировой истории и собственно национальных, в частности – оккупации Украины во Второй мировой войне и геноцида украинского народа сталинским режимом (Голодомор-33»). Противовесом молчаливому большинству стали нарративы детских персонажей в украинской эмиграционной литературе (Ольга Мак, Л. Брызгун-Шанта, Б.-Б. Федчук, А. Цегельская).

Понимание и интерпретация «непростых» тем в детской литературе является попыткой авторов произведений предоставить ребенку голос, как способ привлечения внимания к ряду общественных проблем. Проблема немолчания детских голосов прочитывается прежде всего под углом инаковости, которой в ней выступает собственно культурная идентичность. В литературе для детей и юношества украинских писателей-эмигрантов ХХ века поднимаются актуальные для украинского социума «непростые» вопросы, в частности духовной потери украинства и физического уничтожения нации.

Ключевые слова: детская литература, украинская диаспора, культурная идентичность, детские голоса, ответственность за другого.

Vardanian M. “What are Children’s Voices not Silent About?”: Problems of Dangerous in the Children’s Literature of Ukrainian Émigrés

The article deals with works for / about children written by Ukrainian émigrés writers in the 20th century. Through comprehension of the issues of “dangerous” in the collection of stories by V. Vynnychenko “Necklace”, the story by B.-B. Fedchuk “Gania”, Olga Mak’s “Stones under the curve” and L. Brizgun-Shanti’s “Black clouds over the golden field”, etc., two types of children’s voices are analyzed.

Voice as expressing passive contemplation, as presented, e.g. in the stories of the cycle “The Necklace” by V. Vynnychenko. Here, children rebel against social reality with its poverty, exploitation of child labor, social inequality and child abuse, which occurred in Ukrainian life, in the time of being a colony of the Russian Empire. Vynnychenko gives voice to his small child heroes both to identify the child’s individuality, and to draw attention to the necessary changes needed in the society at that time. This idea makes the cycle close to writings by Ch. Dickens, and A. Lindgren.

Voice as a resistance against a silent majority, is related to the “terrible” themes devoted to the tragic pages of the world and national history suppressed in the Soviet Union, and still largely unknown to the world community. In particular, this refers to the occupation of Ukraine in the Second World War and the genocide of Ukrainians by the Stalin’s regime (named “Holodomor-33”). The children’s narratives in the literature of Ukrainian Diaspora (Olha Mak, L. Bryzghun-Shanta, B.-B. Fedchuk, O. Tsehelska, etc.) had become the opposition to the silent majority. The authors promote ideas of the responsibility in “the face of the other” (E. Levinas) and of tolerance to the culture of the other. Similar senses are actualized by the modern writers like J. Boyne, J. Elvgren, etc.

Key words: children’s literature, Ukrainian Diaspora, the cultural otherness, children’s voices, responsibility of another.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2019 р.

Прийнято до друку 26.04.2019 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Хриков Є. М.